

11. Солодухов В. Л. Метафоричність казки як засіб активного соціально-психологічного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / В. Л. Солодухов – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
12. Солсо Р. Когнитивная психология. – СПб.: Питер, 2002. – 592 с.
13. Стюарт В. Работа с образами и символами в психологическом консультировании / Пер. с англ. Н.А. Хмелик. – М.: Класс, 1998. – 384 с.
14. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений – М.: Просвещение, 1989.
15. Фрейд З. Толкование сновидений. – К.: Здоровья, 1991. – 382 с.
16. Фромм Э. Забытый язык. – М.: Республика, 1992. – С. 179 – 298.
17. Шульц Д., Шульц С. История современной психологии. СПб., 2002.
18. Юнг К.Г. Алхимия снов. СПб., 1997
19. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг; пер. с англ. А. В. Мантов. – СПб.: Ренесанс, 1991. – 448 с.
20. Юнг К. Г. Либи́до, его метаморфозы и символы. – СПб.: ВЕИП, 1994. – 210 с.
21. Юнг К.Г. О психологии бессознательного. Собрание сочинений. Психология бессознательного/ Пер. с нем. – М.: Канон, 1994. – 320с.
22. Юнг К.Г. Ответ Иову / Пер. с нем. – М.: АСТ, Канон+, 1998. – 384 с.
23. Юнг К.Г. Психология бессознательного. – М.: Наука, 1994. – 320 с.
24. Юнг К.Г. Тавистокские лекции. // Юнг К.Г. Символическая жизнь; пер. с англ. – М.: Когито-центр, 2003. С. 9–196.
25. Яценко Т. С. Інтеграція та дезінтеграція як механізми психокорекції // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 3–9.
26. Яценко Т. С. Проблема пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки в контексті психодинамічної теорії / Яценко Т. С. // Актуальні проблеми психології: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Т. 1. – К.: Вид. «А.С.К.», 2010. –С. 322 – 332.
27. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.

Резюме. У статті конкретизовано взаємозв'язок метафори з образом, символом та архетипом, розкрито методи експлікативного самопізнання.

Ключові слова: метафора, образ, символ, архетип.

Резюме. В статье конкретизированы взаимосвязь метафоры с образом, символом и архетипом, раскрыты методы экспликативного самопознания.

Ключевые слова: метафора, образ, символ, архетип.

Summary: The article specifies the mutual connection between the metaphor and the image, the symbol and the archetype; and discovers the methods of explicating self-knowledge.

Key words: metaphor, image, symbol, archetype.

© 2013

Б. Б. Іваненко (м. Ялта)

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СИМВОЛУ В ПОЄДНАННІ З АРХЕТИПОМ

Сутнісний зміст. Проблема символу та його змістової наповненості здавна цікавила людство. У науковій літературі ця категорія розглядається в аспекті здатності виражати складний філософський та психологічний зміст. Адже символ презентує певну статистику буття: він проникає в усі рівні реальності, поєднує кінцеве й безкінечне, виявляє існуючі у світі принципи, ідеї, змісти. Ми зупинимося на тих аспектах символу, що пов'язані з його здатністю поєднувати у своєму змісті й формі статистику й динаміку.

Мета статті: дослідити філософсько-психологічне значення символу та представленість цієї проблеми у науковій літературі.

Символ (від грец. symbolon) – ознака, прикмета, знак, зміст і предмет якого розкриваються через його інтерпретацію [5, 720 – 721]. У науковій літературі символ трактується як діалектична єдність індивідуального й загального (філософія); поєднання інтелектуального, ідейного початку й емоційної оцінки, що являє собою єдність схеми й алегорії та слугує вираженню суті явища під певним кутом зору (Гете, Ф. Бассін та ін.); засіб прояву несвідомого у свідомій сфері психіки (глибинна психологія); слова, що вказують на реалії надособистісної сфери та сприяють виявленню аналогій між зовнішнім і внутрішнім світом шляхом чуттєвого досвіду (Р. Ассаджолі); елементи зовнішньої стосовно людини реальності, які набувають певної значущості для людини – ментального значення (Р. Д'Андрад, С. Лурье). Символ пов'язаний з природою образу та виражає певну художню

ідею (мистецтво), він опосередковує психічне життя, містить у собі потенціал перетворення без втрати власної якості (Г. Абрамова). Підставою символіки є сама реальність (П. Флоренський).

У психологічних дослідженнях символ розглядається з погляду його здатності динамічно виражати складний психологічний зміст. Символізування зовнішнього світу властиве всім живим організмам і містить символи, що «позначають» відповідні події. Специфічний сигнал, що позначає певну подію й потенції, є його символом, важливішим за саму подію. Здатність до символізування й концептуалізації зовнішнього світу пов'язана зі спрямованим добром символів для віддзеркалення істотних характеристик зовнішнього світу (В. Кіцес). Символи слугують безпосередньому інтуїтивному проникненню в сутність явища, що позначається ними. Оскільки символ вимагає свідомого трактування, він призводить до структуризації змістів свідомого, які співвідносяться з усталеним значенням символу; символи нерідко зберігають своє пульсуюче внутрішнє життя, вміщуючись у традиційні та догматичні системи (Н. Кулагіна). Символ, за словами Г.Абрамової, виражає структурні характеристики психіки суб'єкта в її цілісності. «Графічні моделі, – наголошує Г. Абрамова, – які можна розглядати і як метафори, і як символи залежно від їх місця в психічній реальності людей, які ними починають користуватися, показують можливість осмислення психічної реальності як цілісності, що володіє структурою, функціональними відношеннями між її елементами, що забезпечують цілісність предмета» [1, 80].

Символ – це самостійна позазнакова категорія, якій притаманна амбівалентність, що виражає зокрема його статично-динамічні властивості. Так, О. Потебня наголошував, що символ – це неживий, інертний матеріал і водночас – жива душа, оскільки відзначається невичерпною багатозначністю й динамічністю свого змісту. Зміст символу виражається не як даність, а як динамічна тенденція, вертикально спрямований динамізм (С. Аверінцев). Прояви символічного змісту підлягають певним конструктивним принципам, законам. Водночас символ нагадує загадку, завдання, що не має остаточної відповіді, при тлумаченні символу завжди залишається «ірраціональний» залишок, що не допускає остаточного словесного вираження (Ф. Бассін). К. Юнг вказував, що у сприйнятті суб'єктом будь-якого явища як символічного бере участь символічна установка. «Характер свідомої установки визначає врешті-решт, що вважати символом, а що – ні, хоча сам по собі символ може впливати на людину», – стверджує дослідник [див.: 2, 202]. «Символ – це щось, що знаходиться зовні від нас і символізує щось усередині нас... Мова символів – це мова, в якій зовнішній світ є символом внутрішнього світу, душі й розуму», – стверджує Е. Фромм [7, 19]. Символ, на думку К. Юнга, завжди полізначний і є синтезом протилежностей, суперечностей; він вирішує протиріччя не в раціональній, а в ірраціональній формі.

Статичність символу полягає в незмінності його візуального вираження (малюнок або предмет), динаміка – у змістовій його наповненості, варіативності трактування залежно від індивідуального досвіду й особливостей сприйняття його конкретним суб'єктом. Символ, за твердженням О. Ранка, є наочною заміною будь-чого прихованого, з яким у нього є внутрішній асоціативний зв'язок, його сутність полягає в багатозначності, «багатодумності дій». Символ характеризується динамічністю завдяки можливості багатозначності його трактування, що, власне кажучи, і надає йому статус символу.

Е. Фромм виділив різновиди символів – умовні, випадкові, універсальні. Умовні символи характеризуються статичними властивостями (імітуючи почуття, вони щось усталюють – наприклад, колір як незмінний символ певної країни); випадкові символи є дуже динамічними (щось набуває ознак символу завдяки особистісному досвіду людини, такі символи є динамічними завдяки тому, що не містять у собі ознак узагальнення); універсальні символи є водночас статичними й динамічними, оскільки характеризуються внутрішніми стійкими зв'язками між символом і тим явищем, яке він позначає. Під кутом зору статичних й динамічних властивостей дослідник розглядає окремі універсальні символи. Він пише: «Візьмемо, наприклад, символ вогню... Насамперед, це рухливість. Він повсякчас змінюється, перебуває в русі, і тим не менш йому притаманна постійність... Коли ми використовуємо вогонь у якості символу, ми описуємо внутрішній стан, що характеризується тими самими елементами, які складають почуття, що виникають при вигляді вогню; стан енергійності, легкості, руху...» [7, 23]. Символ води передбачає «поєднання змінності й постійності, безперервності руху й усе-таки постійності», проте «вогонь – це швидкість, збудження, а вода – спокій, повільність, стійкість» [7, 24].

Єдність статичного й динамічного втілюють міфологічні символи. Так, китайський символ «інь-ян» виражає динамічне чергування протилежних сил. Концепція про взаємодію полярних сил інь-ян розглядає цей символ як утілення основних космічних сил руху, що стали першопричинами постійної мінливості в природі (Ф. Биков). Обидва початки – інь і ян – входять до загального циклічного колообігу й зміни (А. Маслоу). Сам символ є статичним, усталеним зображенням, а його символічне значення має динамічне наповнення, виражає динамічну тенденцію. За словами Г.Абрамової, він «складається з абсолютно рівних частин, які тісно сполучаються між собою, проте не об'єднуються, не переходять одна в одну, вони поєднані зовні – колом, яке також є важливою складовою цієї моделі. Незмінність і статичність буття, його вічність представлені у цій моделі» [1, 79]. Згідно із міфологією, він виражає утворення світу шляхом розпаду першопочаткового хаосу на два основні елементи – ян та інь, взаємодія яких призвела до утворення видимих предметів, природи. Відповідно до

класичної китайської філософії, цей символ є продовженням початкової енергії Всесвіту, рух якої відбувається шляхом поділу на чоловіче та жіноче начало (ян та інь). При цьому інь – статичне, а ян – сповнене руху й динамічне. Статичне перетворюється в рухоме, і таким чином зароджується протилежність. Відповідно до китайської медицини цей символ виражає структурний (статика) й енергетичний (динаміка) аспекти функціонування організму: порушення гармонії, гомеостазу, рівноваги, коли надмірної домінантності набуває одна зі сторін, призводить до патології, захворювання.

Філософська концепція символу інь-ян презентує взаємозв'язок статичної й динамічної сили: символ виражає два протилежні початки, які уособлюють дві сторони будь-якого предмета або явища й не можуть існувати ізольовано один від одного, а також боротьбу протилежностей: коли домінує одна сторона явища, то послаблюється інша, має місце незмінне спрямування до витіснення один одного й водночас – єдність суперечностей, оскільки два протилежні початки (темне й світле, статичне й динамічне) не нівелюють один одного. Цей символ, за словами Г. Абрамової, широко використовується в психології для опису цілісності психіки, єдності протилежностей. Дослідниця наголошує: «Ця модель дозволяє виділити існування порівняно незалежних структурних одиниць психічної реальності, описати взаємовідносини між ними й створити уявлення про фактори, що забезпечують функціональну цілісність психічної реальності» [1, 79].

Взаємозв'язок статичної й динамічної сили виявляється в змістовому наповненні символів. Так, символіка лотоса є символом людини, земну основу якої складає фізичне тіло, а духовну – емоційна (вода) та інтелектуальна (повітря) сфери: корінням лотос занурений в землю, стебло його проходить крізь воду, а квітка розкривається на повітрі під впливом сонячних променів (Р. Ассаджолі). Йдеться також про символіку чисел, першопочаткова функція яких – бути знаком, виражати впорядкованість, послідовність, стабільність. Так, «три» виражає динамічну цілісність (розвиток, цикл, трикратне повторення містичної дії), «чотири» – стабільність, нерухомість, відсутність динаміки, ідеально стійка структура (хрест, чотири сторони світу); «вісім» – статичність, симетрія, стагнація (Я. Обухов). Число «три», на думку М.–Л.фон Франц, пов'язане з рухом і часом, невблаганним рухом, спрямуванням життя в одному напрямку. У казках історія нерідко складається з трьох основних фаз, за якими настає завершальний четвертий етап – розв'язка, яка вказує на зародження абсолютно нового, відмінного від представленого в попередніх трьох фазах змісту. Символом вічності, незмінності й водночас високих прагнень, неосяжної кількості й організації, порядку є зірка. Зокрема, шестикутна «зірка Давида» символізує шість основних прагнень людини, поєднання чоловічого (трикутник, направлений догори) і жіночого (трикутник, направлений донизу), а також взаємопроникність, динамічність, прорив, вихід із замкненого кола. П'ятикутна зірка втілює як сили добра, рух до високих ідеалів, так і сили зла, сатанізм; свастика першопочатково слугувала ідеєю про динамічне перетворення елементів і символізувала чотири основні стихії, сторони світу, пори року (енциклопедія символіки). Коло символізує статику й динаміку: вічність, безкінечність, абсолют (Г. Бідерман) та рух, зміну в колообігу, який протиставляється незмінності кола (Г. Абрамова).

На статичні й динамічні властивості символів спирається китайська філософія фен-шуй, концепція якої виражає закони гармонійного співіснування людини й природи, передбачає вивчення енергетичних законів функціонування Всесвіту та їх впливу на людину через посередництво символіки. Згідно з цією теорією, статичні предмети мають динамічне значення (наприклад, дім трактується як живий організм, що є посередником між людиною і Всесвітом). Будь-який предмет інтер'єру набуває ролі символу, що впливає на закономірності руху енергетичних потоків й перетворення енергії. Таке перетворення «притягує» до людини успіх, здійснення бажань і перспективу гармонійного розвитку або ж невдачі, застій. Відповідно до філософії фен-шуй існує перелік символів, що актуалізують динаміку позитивних змін і покликані гармонізувати життя людини (музичні інструменти, світильники, дзеркала та ін.). Йдеться про закони енергії, за якими життя не терпить порожнечі, проте поява нового, прогресивних змін у житті людини можливе лише за умови порожнечі, тобто звільнення місця для нового. Провідна роль у цьому відводиться нівелюванню деструктивної статичності, символічно вираженої у предметах повсякденного вжитку. Так, йдеться про необхідність звільнення житла від старих, непотрібних, негармонійних речей, а свідомості людини – від деструктивних установок. Фен-шуй називають мовою символів. Наприклад, нагромадження непотрібних речей у шафі втілюють проблеми, що несподівано можуть спіткати на людину. Провідна роль належить символічним жестам (наприклад, озвучування в процесі прибирання певних промов, що засвідчують готовність людини до змін). Небажання людини позбавитися старого й непотрібного, відповідно до фен-шуй, породжує застій у її житті, перешкоджає потоку нової енергії Всесвіту, що здатна змінити, гармонізувати людину (С. Саммаре, Н. Правдіна та ін.).

Інтеграційну (усталюючу) й індивідуалізуючу (динамічну) функції виконує діалогічна структура символу. Образи й символи, за Є. Нойманом, мають перевагу над парадоксальними філософськими формулюваннями безкінечної єдності й цілісності, оскільки їх єдність можна побачити й охопити одним поглядом. Символ, за словами дослідника, – це свідомий аналітичний процес, що охоплює різноманітність його можливих трактувань. Окрема група символів виражає спонтанні процеси, в яких активність несвідомого залишається неослабленою, навіть коли вони констелюються свідомістю в ціле. Доки свідомості не вдається констелювати

несвідоме, ніякі символи, що диференціювалися, і архетипи не з'являються. При цьому вияви несвідомого змінюються залежно від інтенсивності й сфери дії свідомого розуму. Зростання свідомості та її енергетичний заряд, що збільшується, сприяють диференціації архетипу, вміщуючи його й архетипний зв'язок символів точніше у фокус.

Поєднуючи в собі суперечності, протилежності, символ виражає єдність статичної й динамічної психіки. Символ, згідно із позицією К.Юнга, слугує *вирішенню внутрішнього протиріччя психіки завдяки здатності виразити й поєднати свідомий і несвідомий зміст*, почуттєве й духовне, протилежні значення, які відповідають протилежним спрямуванням психічної енергії [8, 75]. Символи, за твердженням Г.Абрамової, слугують збереженню індивідуальної форми психічної реальності і є «Я»-знаками, тобто сенсорним еталоном, стереотипом сприйняття, ідеальним узагальненням, яке не є статичним, абстрактним, а динамічно наповненим [1, 91]. Визначну роль відіграє поєднання змісту символу із особливостями психічної реальності, в якій перебуває суб'єкт. Символ природно проявляється як якість життя в живій психічній реальності. У психологічно мертвій психічній реальності, стверджує дослідниця, змісти не проявляються, символи не народжуються. «Це можна спостерігати в людей, які переживають хронічний стрес. Їх мучать сні, що повторюються, вони не можуть знайти предмет для нових переживань... Для них зупиняється час і простір» [1, 62]. У живій психічній реальності, за словами Г.Абрамової, рух образів не пов'язаний із спеціальними зусиллями людини й відбувається спонтанно. «У ситуаціях життєвого стресу цей рух порушується, образи втрачають як свої динамічні характеристики, так і свою структуру» [1, 70].

Динамічне функціонування символів виявляється в метафорах як образних символах мовлення, що становлять *суперечливу єдність у передачі вербального змісту*. Метафора (від грец. іномовлення, інослів'я) – це перехід прямого значення до опосередкованого, прихованого, яке ґрунтується на принципі схожості й може розгортатися у внутрішній сюжет, не сприйнятий з погляду раціоналістичних концепцій. У контексті філософсько-психологічних досліджень метафора пов'язується зі свідомим началом людини, що виражає суб'єкт-об'єктні відношення й зумовлює перетворення предметних характеристик оточуючого світу на символічні. У літературознавчих дослідженнях метафоризм пов'язують із процесом взаємозв'язку співзначень у багатозначному висловлюванні, що визначається за предметно-понятійними параметрами: колір, форма, статичність, динамічність. Функціонально метафора презентує дієвість символу у взаємозв'язках його динамічних тенденцій. У глибинно-психологічному значенні метафора слугує для акцентування уваги й при цьому містить такий когнітивний зміст, який не можливо переказати, а лише «уловити», відчутти. Її буквальне твердження дозволяє побачити один об'єкт ніби у світлі іншого, що й зумовлює прозріння, інсайт. Прихований зміст метафори передбачає варіації сприймання – у цьому аспекті вона виступає як *засіб символічного трактування* реальних подій (Т. Яценко). Метафора не стільки має інформаційне значення, скільки слугує встановленню взаємозв'язків між поняттями та їхніми асоціативними комплексами (М. Лабащук). У психологічних дослідженнях висвітлюється проблема істинності й хибності значення метафори: якщо деякі висловлювання зробити метафоричними, то отримаємо хибне сприйняття. Однозначність висловлювань необхідна для точності інформування.

Знак, на відміну від символу й метафори, допускає раціональне, визначене, однозначне тлумачення їх значення (Ф. Бассін), виражає повну статичність, незмінність, знак володіє стійким значенням, що обумовлює постійність і незмінність його розуміння (Н. Кулагіна). Символ, згідно із позицією О.Потебні, передує означеному. «Якби порівнюваний предмет початково міг передувати своєму символу, то можна було б припустити, що слово може виражати предмет як такий» [3, 158]. Виявляючись усередині знакових систем, символи «переводять» зміст із ситуації розуміння в ситуацію знання, тобто в ситуацію активного автоматичного режиму індивідуального психічного механізму. Тому, на думку дослідника, у побуті постійно зменшується кількість символів та збільшується кількість знаків. Елементи, з яких складається символ, за словами дослідника, знаходяться поза людиною як дані й «готові» знакові системи. Механізм розуміння символу переведений на автоматичний рівень, тому людина, стверджує дослідник, може говорити мовою символу, дотримуючись правил, але без їх розуміння. Символ для однієї людини може стати знаком для іншої, стверджує Г.Абраморва, – це можливість взаємопроникнення символу у знак. Знаки як заміщувальні форми. «Будь-який знак – це обмеження простору й часу використання властивостей речі..., знаки самі по собі мертві. За рахунок такого обмеження і його фіксації можлива смерть людини в предметі (смерть як фізична, так і психологічна)» [1, 67].

За твердженням О.Потебні, знак є знанням, автоматизмом ментальної роботи. Сміслові значення знаку виражає концепт, який окремі дослідники визначають як модифікацію символу, що залежить від суб'єктивного сприйняття особою в межах певної культури й виражає усталені культурно-колективні значення, а індивідуальні відтінки сенсу відносять до «периферії» (О. Фрейденберг, С. Аверінцев). Концепт виконує усталюючу функцію, що полягає у створенні інваріантного узагальненого образу предмета, що передує його найменуванню (Б. Серебренніков). Концепт функціонує в певному контексті (ним може бути образотворчий мотив, оповідь або міф), втілюючи ідеї різного історичного часу й гармонізуючи їх незалежно від хронології подій. Концепт виражає послідовність образів, втілених у мовній і образотворчій формах, зумовлює динамічну зміну

значень (О. Фрейденберг), поєднує в собі основну, актуальну ознаку, додаткові ознаки, що не є актуальними, та неусвідомлюваний зміст, виражений в зовнішній, словесній формі (Ю. Степанов). Вказується на існування концепту в латентному вигляді, в «образі», і в цьому концепт за своїми функціональними властивостями наближується до символу. Концепт визначають як «рамку» в межах культури, що «накладається» на те або те суспільне явище як символічно й образно виражений норматив (О. Фрейденберг).

О. Потебня зауважував: «За існування для нас символізму слова (за усвідомлення внутрішньої форми), його звуки стають зовнішньою формою, що вимагається змістом» [3, 158]. Афоризми символічно відображають статику й динаміку життя, розвитку особистості: «Життя – це постійна зміна. Як тільки рух зупиняється, людина старіє і вмирає» (А. Моруа); «Особистість – це незмінність у змінюванні... Для особи стає руйнівним те, що вона застигає, зупиняється у своєму розвитку, не зростає, не збагачується, не творить нового життя. І так само руйнівна для неї зміна, яка є зрадою, якщо вона перестає бути самою собою» (Н. Бердяєв); «Людина від народження прагне до дії, як вогонь прагне вгору, а камінь – вниз» (Ф. Вольтер); «Людина завжди залишається самою собою. Тому що вона весь час змінюється» (В. Гжегорчик); «Життя – це процес постійного вибору. Щомиті людина має вибір: або відступ, або просування до мети. Або рух до ще більших страхів, захисту, або вибір мети й зростання духовних сил. Вибрати розвиток замість страху разів десять на день – означає десять разів просунути до самореалізації» (А. Маслоу); «Прагнення знизу догори невичерпне. Про які б підстави не роздумували філософи й психологи – самозбереження, принцип задоволення, зрівнювання – все це не більш, ніж віддалені репрезентації великого руху вгору» (А. Адлер).

Символи усталюють у *ритуалах* культурні традиції. Ще Конфуцій стверджував, що шляхом ритуалізації відбувається гармонізація енергії світу. Ритуали як символічні дії стабілізують, усталюють прояви культури. Культура, – це джерело культурних констант, які передбачають динамічну взаємодію культурних «образів» і відіграють провідну роль у більшості психологічних процесів. Важлива реконструкція системи культурних констант, адже людина буде свою поведінку ніби всередині цієї системи взаємозв'язків і взаємодій, відчуваючи себе одним з компонентів системи, що перебуває в постійному русі (С. Лур'є). Саме в цьому контексті формуються її фіксовані установки. Узагальнений культурний сценарій, стверджує С. Лур'є, є імпліцитним, неусвідомлюваним комплексом культурних констант, системою образів, яка описує людину і її діяльність у соціумі, він може реалізовуватися в безлічі різних конкретних сценаріїв. Взаємодія індивідуально-неповторних для кожної культури «образів» породжує усталений канон сприйняття реальності. При цьому всі об'єкти зовнішнього світу, втілюючись у вироблені культурні константи, підлягають змінюванню, а за умови неможливості змінюватися – зовсім не сприймаються людиною.

У психоаналітичних дослідженнях йдеться про те, що позбавлення звичних ритуалів як символічних посередників може призвести до руйнування свідомості людини, розвитку психозу. Згідно із дослідженнями Б.Беттельгейма, людина, яка не має можливості користуватися традиційною системою символів, що існують у межах її культури протягом тривалого часу, наражається на небезпеку психічної деструкції. Він виявив, що усунення образів чудовиськ і відьом, страхітливих епізодів при читанні дітям традиційних казок, викликає у них більшу напругу, порівняно з дітьми, які слухали «страхітливі» казки. Слухання казок, за переконанням дослідника, є ритуалом, що дозволяє дітям подолати, символізувати страх, негативні емоції. Якщо ж такі емоції не символізуються у традиційних казках, вони виступають у жорсткому, не пом'якшеному вигляді, що призводить до емоційного й психічного розладу в дітей. З огляду на це К. Юнг відзначав, що домінуючий символ сновидіння потребує відтворення у вигляді продуктів творчості (малювання картин або вирізування з каменя), що дозволяє символізувати витіснений зміст, увести його в реальність [8].

Символічною формою, в якій живе людина, на думку М.-Л. фон Франц, є психіка, несвідоме. Дослідниця відзначає, що винахідливість несвідомого, яке значно «розумніше», ніж свідомість, виражає казка з її статичними й динамічними ознаками. Так, структура казки виражає впорядкованість її змісту за певною схемою: експозиція, що задає динаміку розгортання подій (на початку трапляється якесь нещастя або біда), перипетія й кульмінація передбачають різкі зміни в розгортанні дії, а розв'язка визначає сталий результат подій і почасти закінчується ритуалом, що повертає слухача до реальності. М.-Л. фон Франц стверджує, що герой казки символізує здорову й доступну для усвідомлення ситуацію, виражає оптимістичну установку, повернення до нормального й здорового функціонування. Яблуко або клубок, що котиться, виступає символом динаміки, спонтанного прояву психічного. Образ Дурня втілює в собі незмінну й водночас новаторську установку свідомості, образ Короля виражає домінуючу колективної свідомості установки, що втратила зв'язок з реальністю. Ткане льняне полотно або візерунчастий килим символізують життєвий паттерн людини, що є цілісним, динамічним і статичним водночас. Золото – символ цілковитої статичності, незмінності, вічності. Перетворення людини на тварину символізує дисгармонійність внутрішнього світу, порушення психологічної рівноваги, що потребує від героя зміни установок, набуття психологічної зрілості [6, 151].

Символіка мистецьких творів відображає динаміку психічного життя людини у єдності його свідомих і несвідомих аспектів. Сила художнього образу, за твердженням О. Потебні, «в невичерпному можливому його

змісті», на який початково «не міг розраховувати художник, який творить, задовольняючи тимчасові, нерідко досить вузькі потреби власного особистого життя» [3, 163 – 164]. «...багато явищ природи й людського життя, що не викликають інтересу в дійсності, мають значний вплив, достовірно відображаючись у мистецтві» [3, 168], стверджував О. Потебня. Образи в художньому творі постають завдяки творчій фантазії та лінгвістичній конструкції, яка може бути витлумаченою, інтерпретованою, зредукованою, але ніколи – повною мірою не відповідатиме оригіналу. Мистецький твір, за переконанням О. Потебні, виділяючи певну ознаку дійсності серед інших, є спробою митця вилучити зміст із постійної зміни сприйнятого матеріалу. Образність сприяє переходу змісту із несвідомого у сферу свідомого, і ця ідея відповідає психоаналітичній позиції щодо символізації несвідомого змісту психіки. У результаті такого переходу, згідно з дослідженнями О. Потебні, «сирий матеріал» перетворюється на явище людської душі [3].

Таким чином, з філософського погляду символ є способом стабілізації, закріплення, усталення культурних ритуалів та екзистенційних фактів, позначених особистісним або колективним досвідом (О. Фрейденберг, С. Аверінцев, Г. Абрамова, Н. Кулагіна та ін.). З глибинно-психологічного погляду, символи гармонізують суперечності, слугують вираженню як психічної динаміки, так і системної впорядкованості несвідомого, що має певну незмінну логіку (З. Фрейд, К. Юнг, Т. Яценко). Виходячи з цього, можна констатувати здатність символу інтегрувати у собі статичне і динамічне, а отже, його вагомість у пізнанні взаємозв'язків між сферою свідомого і сферами психіки.

Література:

1. Абрамова Г. С. Графика в психологическом консультировании / Г. С. Абрамова. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 142 с.
2. Зеленский В. В. Аналитическая психология: словарь (с английскими и немецкими эквивалентами) / В. В. Зеленский. – СПб.: Б.С.К., 1996. – 324 с.
3. Потебня А. А. Мысль и язык. Собрание трудов / А. А. Потебня. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
4. Складарская Г. Н. Языковая метафора в словаре. Опыт системного описания / Г. Н. Складарская // Вопросы языкознания. – 1987. – № 2. – С. 58.
5. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Харвест, 2003. – 976 с.
6. Фон Франц М.-Л. Феномены Тени и зла в волшебных сказках / М.-Л. Фон Франц; пер. с англ. В. Мершавки. – М.: НФ Класс, 2010. – 360 с.
7. Фромм Э. Забытый язык: введение в науку понимания снов, сказок, мифов / Э. Фромм; пер. с англ. – М.: АСТ; АСТ МОСКВА, 2009. – 251 с.
8. Юнг К. Г. Либи́до, его метаморфозы и символы / К. Г. Юнг // Библиотека психоаналитической литературы / под общ. ред. А. И. Белкина, М. М. Решетникова. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. – Т. 2. – 415 с.
9. Яценко Т. С. Метафора: психологічні аспекти дослідження / Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, В. Л. Солодухов // Актуальні проблеми психології. Том. 1.: Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д., Карамушки Л. М. – К.: Міленіум, 2004. – Вип. 12. – С. 144 – 147.

Резюме. У статті увага приділяється проблемі символу та його змістовій наповненості в контексті філософських та психологічних концепцій; увага зосереджується на тих аспектах загальновідомої символіки, яка виражає статику й динаміку у їх єдності. Особливе значення надається психологічному трактуванню внутрішнього, іманентно притаманного символу значення.

Ключові слова: символ, архетип, метафора, статика й динаміка, змістова наповненість образів, символізування зовнішнього й внутрішнього світу.

Резюме. В статье внимание уделяется проблеме символа и его сущностной наполненности в контексте философских и психологических концепций; внимание сосредотачивается на тех аспектах общеизвестной символики, которая выражает статику и динамику в их единстве. Особенной значение придается психологической трактовке внутреннего, имманентно присущего символу значения.

Ключевые слова: символ, архетип, метафора, статика и динамика, содержательная наполненность образов, символизация внешнего и внутреннего мира.